

γ) Ανάδειξη των διαβαθμίσεων των φυσικών πρανών, κυρίως στην περιοχή της αρχαιας Ακρόπολης, «πεδίων και άλσων μεστής».

3) Στον καθορισμό δραστηριοτήτων μέσα στις ζώνες και χρήσεων ορισμένων χώρων, όπως:

α) Σχεδίαση αρχαιολογικών και οικολογικών περιπάτων.

β) Διαμόρφωση μικρών χώρων αναψυκτηρίων και συναυλιών.

γ) Διαμόρφωση μικρών χώρων υπαίθριων εκθέσεων εικαστικών τεχνών.

Παραπορύουμε ότι οι πρακτικές που αναφέρονται στη δεύτερη και τρίτη κατηγορία αποτελούν πολυδιάστατους συσχετισμούς εφαρμογών περιβαλλοντικών επιστημών, όπως η Αρχιτεκτονική Τοπίου, η Βιολογία, η Γεωπονική κ.ά. μέσα σε ένα προκαθορισμένο από την αρμόδια Αρχαιολογική Υπηρεσία πλαίσιο ιστορικών και αρχαιολογικών επιστημονικών δεδομένων.

4) Στην πρόληψη και καταστολή των παραβάσεων και παρανομιών σε βάρος των αρχαιολογικών ζωνών και των άλλων μικρότερων αρχαιολογικών χώρων. Η έκταση της εφαρμογής του όρθρου 50 του κωδικοποιημένου νόμου 5351/32 «περί προστασίας

των αρχαίων» περιλαμβάνει όχι μόνο τα καθ' εαυτά αρχαία αλλά και τον περιβάλλοντα χώρο, ο οποίος, όπως προκύπτει και από την νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, ιδιώς των τελευταίων χρόνων, θεωρείται ότι έχει μνημειακή υπόσταση. Επιπλέον, οι διατάξεις του όρθρου 24 του Συντάγματος του 1975 επιβάλλουν τη θέσπιση αυστηρών νόμων για την προστασία όχι μόνο του φυσικού αλλά και του πολιτιστικού περιβάλλοντος: στην παραπάνω συνταγματικό κείμενο προσδιορίζεται η υποχρέωση του Κράτους να ασκεί ένα είδος συνεχούς νομοθετικής προνοίας δηλαδή ο κοινός νομοθέτης υποχρεούνται να απλών να λάβει, αλλά «λαμβάνει» εκάστοτε και αναλόγως των παρουσιαζόμενων αναγκών τα απαραίτητα και «διαίτερα» για κάθε περίπτωση μέτρα, «προληπτικά και καταστατικά». Με την παραπάνω συνταγματική ρύθμηση, το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον αναγνωρίζεται ως αυτοτελές έννομο αγαθό και προσδιορίζεται η οπουδαίστηση του νομοθετικού έργου: «... τού δὲ νομοθέτου τού οπουδαίου ἐστὶ τὸ θεάσασθαι πόλιν καὶ γένος ἀνθρώπων καὶ πᾶσαν ἀλλήν κοινωνίαν,

ζωῆς ἀγαθῆς πῶς μεθέξουσι καὶ τῆς ἐνδεχομένης αὐτῆς εύδαιμονίας». (Αριστοτέλης, Πολιτικά 1325α 8-11).

* Το κείμενο διαβάστηκε στο Ζ' Πολιτιστικό Συμπόσιο Διαδικανήσου που έγινε στην Πάτμο τον Αύγουστο του 1991.

Some Simple Thoughts on the Ecological Dimension of the Protection of Monuments on the Island of Rhodes

E. Kaninia

The Chart of Venice (1964) and the Contract for the protection of the architectural heritage of Europe (Granada and 1985) determine the mutual relationship between the protection of monuments and their surrounding landscape. In the case of Rhodes these directives gain a special significance since the Rhodian monuments are either built of local limestone or carved on the natural rock. The protection of the monumental physiognomy of the locus, as it has survived on Rhodes, should be connected with the practices of the applied ecology if an environmental balance of the modern city is sought.

ΤΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

Το Ευρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών της Ελλάδος είναι το κύριο ερευνητικό πρόγραμμα της Υπηρεσίας Συντάξεως Ευρετηρίου Βυζαντινών Μνημείων Ελλάδος της Ακαδημίας Αθηνών, έμπνευση και αποτέλεσμα συνεχούς προσπάθειας του ακαδημαϊκού βυζαντινολόγου Μανόλη Χατζηδάκη, επί πολλά χρόνια Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, ιδιότητα που τον κατέστησε κύριο γνώστη του αντικειμένου τόσο από επιστημονική όσο και από λειτουργική οπτική. Το όλο πρόγραμμα ξεκίνησε το 1982 και εποπτεύεται από πενταετή εφορευτική επιτροπή από τους ακαδημαϊκούς Μανούσο Μανούσακα, Μιχάλη Σακελλαρίου, Χρύσανθο Χρήστου, Σπύρο Ιακωβίδη, και βέβαια τον Μανόλη Χατζηδάκη, που είναι και επιστημονικός επόπτης του Ευρετηρίου. Σ' αυτό εργάζονται δύο μόνον αρχαιολόγοι με σύμβαση αορίστου χρόνου. Το πρόγραμμα ενισχύεται με επιχορήγηση της Επιτροπής Ερευνών της Ακαδημίας Αθηνών, και έτσι μπορεί τα τελευταία χρόνια να συνεργάζεται με σύμβαση έργου με μια ακόμη αρχαιολόγο και μια αρχιτέκτονα.

Στην πρώτη δημόσια παρουσίαση του προγράμματος στην Ακαδημία Αθηνών ο Μ. Χατζηδάκης μίλησε για την επιτακτική εθνική ανάγκη δημιουργίας ενός Ευρετηρίου Βυζαντινών Μνημείων, το οποίο αποτελεί συγχρόνως αίτημα της διεθνούς επιστήμης. Ανέφερε το παράδειγμα των λαπάνων βυζαντινολόγων, που δημοσιεύσαν, στα ιαπωνικά βέβαια, ένα Ευρετήριο με περιγραφές και αρχιτεκτονικά σχέδια για τους ναούς της Μάνης και συνεχίζουν με την Καστοριά, και το χαρακτήρισε ως «ιαπωνική» ή και «διεθνή» πρόκληση για την ελληνική επιστήμη, γιατί εμφανίζεται ότι δεν είναι άξια να προβεί σε ένα εγχείριμα μακράς πνοής, μικρού σχετικά κόστους και χωρίς υψηλού επιπέδου τεχνολογικές αξιώσεις, και ότι αφήνει την πρωτοβουλία σε ξένους για ένα θέμα δικής μας κατ'εξοχήν ευθύνης (Ευρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών στην Ελλάδα, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, 59 (1984), 194-210).

Ιωάννα Μπίθα

Βυζαντινολόγος

Έτσι υλοποιήθηκε το όραμα της δημιουργίας του Ευρετηρίου Βυζαντινών Μνημείων Ελλάδος στην Ακαδημία Αθηνών, το οποίο όχι μόνο συμμετέχει αλλά και πρωτοστατεί στη διεθνή προσπάθεια καταγραφής και δημοσίευσης, σε ενιαία μορφή, ενός Διεθνούς Ευρετηρίου-Corpus των Βυζαντινών Τοιχογραφιών σε εκκλησίες και στα ελάχιστα κοινωνικά κτήρια, από τον 7ο τουλάχιστον αιώνα έως το τέλος του 15ου, στο χώρο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και στις χώρες της ακτινοβολίας της. Πρόκειται για προσπάθεια που έχει έκινησε από την Επιτροπή Ιστορίας της Τέχνης της Διεύθυνσης Ενώσεως Βυζαντινών Σπουδών. Το 1985 το πρόγραμμα αυτό υιοθετήθηκε από τη Διεθνή Ακαδημαϊκή Ένωση στην κατηγορία των προγραμμάτων που γηγούνται

επιστημονικά, χωρίς οικονομική επιχορήγηση.

Για να ορισθούν οι κανόνες αυτού του διεθνούς προγράμματος η Επιτροπή της Ιστορίας της Βυζαντινής Τέχνης, με πρωτοβουλία της Ακαδημίας Αθηνών, οργάνωσε δύο διεθνείς συναντήσεις στην Αθήνα, το 1982 και το 1983, με τη συμμετοχή Ελλήνων και ξένων εμπειρογνωμόνων αντιπροσώπων από τις εθνικές επιτροπές της Διεύθυνσης Ενώσεως Βυζαντινών Σπουδών. Κατά τη δύο αυτές συναντήσεις οι αρμόδιες και σχεδιάστηκε το Corpus μετά από πολλές συζητήσεις, που αφορούσαν ουσιαστικά αλλά και τυπικά προβλήματα, όπως ο τύπος του δελτίου καταγραφής, το είδος καταγραφής και ο τρόπος περιγραφής των τοιχογραφιών, η ορολογία, η γενικότερη τεκμηρίωση με φωτο-

γραφίες και αρχιτεκτονικά σχέδια, η δυνατότητα χρήσης της πληροφορικής τόσο στην οργάνωση του αρχείου όσο και στη δημοσίευσή του κ.ά. Τελικά το εγκεκριμένο πρόγραμμα καθορίσθηκε να έχει δύο παράλληλες κατευθύνσεις. Η πρώτη αφορά στην κατάρτιση αρχείου των τοιχογραφημένων εκκλησιών σε μορφή συνοπτική, που ονομάσθηκε Γενικό Ευρετήριο, και η δεύτερη στην κατάρτιση Ειδικών Ευρετηρίων κατά περιοχές σε μορφή αναλυτική και πλήρη, τα οποία θα οργανώνονται με αρχεία τεκμηρίωσης και θα δημοσιεύονται.

Αναλυτικά η εφαρμογή των αποφάσεων αυτών στην Ακαδημία Αθηνών έχει ως εξής:
Το Γενικό Ευρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος (Τούλα Τ. Καλαντζόπουλος, «Ένα Γενικό

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ - ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΕΛΛΑΣΑΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΤΗΣ ΜΝΗΜΕΙΑΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ ΚΑΤΑ ΑΙΩΝΕΣ

ΝΗΣΙΑ	ΜΝΗΜΕΙΑ	ΣΤΡΩΜΑΤΑ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ									ΣΥΝΟΛΟ ΣΤΡΩΜΑΤΩΝ	Ανεικονικά στρώματα
		7-9ος	10ος	11ος	12ος	13ος	14ος	15ος	16ος	σχρ.		
ΡΟΔΟΣ	86	1			8	13	44	27	1	6	100	1
ΚΑΡΠΑΘΟΣ	16	1			4	4	3			7	19	3
ΚΩΣ	15				1	2	3	8	2	2	18	
ΚΑΛΥΜΝΟΣ	13		1		2	6	3	1	3	2	18	1
ΤΗΛΟΣ	21				1	3	7	10			21	
ΣΥΜΗ	7	1			2		3	1			7	1
ΑΕΡΟΣ	8				2	3			1	2	8	
ΝΙΣΥΡΟΣ	9				1		2	1		6	10	
ΠΑΤΜΟΣ	4				4	1	1				6	
ΧΑΛΚΗ	15		1		2	2	6	2		5	18	
ΣΥΝΟΛΑ	194	3	2		27	34	72	50	7	30	225	6

Ευρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών της Ελλάδας», Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία. Δέκατο τρίτο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα 1993, 16) βασίζεται στη βιβλιογραφική αποδελτίωση όλων των βυζαντινών τοιχογραφιών από το 7ο έως το τέλος του 15ου αι., οπουδήποτε έχουν σημειωθεί και σε οποιαδήποτε κατάσταση βρίσκονται, και στη συμπλήρωση συνοπτικού δελτίου. Σαυτό το σταδιό δεν περιλαμβάνεται συστηματική συλλογή φωτογραφικού υλικού ή αρχιτεκτονικών σχεδίων αλλά μόνον τα καταγραφέα σε ειδικά δελτία του εικονογραφικού προγράμματος, με αναφορά βέβαια της κατανομής του μέσα στο ναό και διήλωση της γεωγραφικής θέσης τού ουρετηριαζόμενου μνημείου, του αρχιτεκτονικού τύπου, των στρωμάτων λωραγραφικής και της χρονολόγησής τους: μονολεκτικά, της κατάστασης διατήρησης κτηρίου και τοιχογραφών και των βιβλιογραφικών αναφορών. Το αρχείο αυτό ενημερώνεται επίσης ευκαιριακά από πρωσπικές επισκέψεις των συντακτών σε μνημεία αλλά και από πληροφορίες που κατατίθενται στην Υπηρεσία από φίλους αρχαιολόγους. Στόχος του Γενικού Ευρετηρίου είναι, αφού γίνει, σε μια πρώτη φάση, η επεξεργασία όλου του υλικού, να μηχανοργανώθει με τη χρήση της πληροφορικής και στη συνέχεια να δημοιεύεται σε ετήσια βάση υπό τη μορφή απλού ενημερωτικού δελτίου. Επίσης, αφού λιθούν διάφορα προβλήματα, οργανωτικά, λειτουργικά και του προσωπικού, να επεκταθεί το Γενικό Ευρετήριο σε όλη τη βυζαντινή εποχή.

Τα Εδικά Ευρετήρια Βυζαντινών Τοιχογραφών Ελλάδος ασχολούνται με την κατάρτιση αναλυτικού ευρετηρίου μνημείων κατά γεωγραφικές ενότητες. Έχουν μορφή πιο εκτεταμένη και αναλυτική και βασίζονται σε επί τόπου έρευνα και έλεγχο των αποδελτιώμενων βιβλιογραφικών πληροφοριών, με σκοπό αφενός μεν την οργάνωση διάφορων αρχείων τεκμηρώσας και αφετέρου τη δημοιεύση τους σε ειδική εκδοτική σειρά που έχει αναλάβει η Ακαδημία Αθηνών.

Ως μέσα για τη συγκρότηση τους ορί-

σθηκαν η συγκέντρωση όλης της σχετικής βιβλιογραφίας σε φωτοτυπίες, κατά το δυνατόν, η πλήρης φωτογράφηση, η εκπόνηση αρχιτεκτονικών σχεδίων –κατόψη, τομές και προσπιτικό–, η σχεδίαση των εξτίλων τοιχογραφιών και των διακοσμητικών και η συμπλήρωση του αναλυτικού ειδικού δελτίου του μνημείου, που θα χρησιμεύσει στην εισαγωγή των στοιχείων στον ηλεκτρονικό υπολογιστή και ως βάση για το κείμενο δημοιεύσης. Το δελτίο αυτό περιλαμβάνει διετές δυνατότητα πληροφορίες που αφορούν στο μνημείο. Δηλαδή, εκτός από τον πλήρη γεωγραφικό προσδιορισμό του μνημείου: τη νομική του κατάσταση, αν είναι δηλαδή προστατευόμενο ή όχι, τα ουσιώδη αρχιτεκτονικά στοιχεία, την αναλυτική διακρίση των στρωμάτων και την περιγραφή του εικονογραφικού προγράμματος κατά στρώμα, καθώς και τα βαθμό διατήρησής του, τις πιθανές αναστράψεις και συντήρησης, και τη χρονολόγησή τους, όπως αυτή παραδίδεται ως βιβλιογραφικός. Επιπλέον σημειώνεται η ενδεχόμενη επιγραφή της κεντρικής πορείας που παρέχει το ίδιο το μνημείο καθώς και τη φιλολογική και ιστορική αναφορά σ' αυτό, καθώς και της βιβλιογραφικής του τεκμηρίωση, με ιδιαίτερη μινεά των δημοιεύμενων αρχιτεκτονικών σχεδίων και φωτογραφιών.

Η συλλογή αυτών των πληροφοριών επιτυγχάνεται με την οργάνωση επί τόπου αποστολών, διευρυμένων με πρόσθετους αρχαιολόγους, αρχιτέκτονα και φωτογράφο και σε άμεση συνεργασία με τις οικείες Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, με σκοπό τον έλεγχο των βιβλιογραφικών στοιχείων, την όσο το δυνατόν πληρέστερη φωτογράφηση του μνημείου από επαγγελματία φωτογράφο και την αποτύπωση του μνημείου σε κάτιουμ και σε προσπιτικό με σηματοδότηση της θέσης και της διατήρησης των τοιχογραφιών. Σε ορισμένες περιπτώσεις αποτυπώνονται σε σχέδιο και οι τοιχογραφίες των οποίων η διατήρηση δισκούλευε την ανάγνωσή τους.

Ουσιώδες μέρος αυτού του σταδίου αποτελεί η αποτύπωση του κτηρίου με τρόπο που να επιτρέπει την πλήρη σηματοδότηση, με αριθμούς, της θέσης όλων των σωζόμενων παραστάσεων. Επειδή ο τύπος των αρχιτεκτονικών αποτυπώσεων έπρεπε να παρέχει σε ένα σχέδιο, όσο το δυνατόν συνοπτικό, λόγω της επιφανείας της εκκλησίας, ας πιο πρόσφορο σχέδιο θεωρήθηκε το προσποτικό με την παραπομπή σε ερμηνευτικό υπόμνημα με αριθμούς.

Όλο αυτό το υλικό συγκεντρώνεται σε ιδιάίτερο φάκελο για κάθε μνημείο, με σκοπό κατ' αρχήν τη σύσταση Αρχείου με ειδικό φάκελο για κάθε βυζαντινό μνημείο της Ελλάδας, στη διάθεση και τη χρήση για ερευνητικό σκοπό κάθε ειδικού επιστημόνα, από τον αρχαιολόγο εώς το συντηρητή, και συγχρόνως τη δημοσίευση του στη σειρά του Corpus των Βυζαντινών Τοιχογραφών της Ελλάδος που έχει αναλάβει η Ακαδημία Αθηνών. Το κείμενο περιλαμβάνει τα στοιχεία ταυτόπτητας του μνημείου και κυρίως λεπτομερή περιγραφή του εικονογραφικού προγράμματος χωρίς σχόλια εικονογραφικής και τεχνοτροπικής καπτηγορίας ακόμη πληροφορίες για την κατάσταση των τοιχογραφών, τις επιγραφές, τη βιβλιογραφία, κ.λπ. Η διάταξη του κειμένου αλλά και η ανάπτυξη του ερευνητικού προγράμματος έγινε με την προσποτική χρήσης πλεκτρονικού υπολογιστή.

Μια πρώτη προσπάθεια δημιουργίας ενός προγράμματος ad hoc έγινε σε συνεργασία με τον καθηγητή Πάνο Κωνσταντόπουλο, του Ινστιτούτου Πληροφορικής του Πανεπιστημίου Κρήτης, και μάλιστα παρουσιάσθηκε σε διεθνές συνέδριο του ICOM για τη μηχανοργάνωση της πολιτισμικής μας κληρονομίας.

Στα πλαίσια των Ειδικών Ευρετηρίων οργανώθηκε το Ευρετήριο των Βυζαντινών Τοιχογραφών Κυθήρων, που αποτελεί πρόγραμμα-πιλότο για την αριστούρη οργάνωση, συγκρότηση και προγραμματισμό των επιμέρους ευρετηρίων. Έχει ήδη καταρτιστεί πλήρης φάκελος για καθένα από τα 35 μνημεία, απλοί ναοί και συγκρότηματα του νησιού, ο οποίος περιλαμβάνει το τελικό περιγραφικό κείμενο, τα οριστικά σχέδια και τις φωτογραφίες, τα οποία θα εμπειρίζει ο πρώτος τόμος της σειράς, καθώς και τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση για κάθε μνημείο. (Δείγμα αυτής της σειράς αποτελεί το φιλαδόπιο που κυκλοφόρησε η Ακαδημία Αθηνών εν όψει της έκδοσής της για τις Τοιχογραφίες των Κυθήρων).

Παράλληλα, το 1992 ξεκίνησαν δύο άλλα ερευνητικά προγράμματα για τη συγκρότηση των Ειδικού Ευρετηρίου Βυζαντινών

Τοιχογραφιών Βεροίας, σε συνεργασία με τον καθηγητή και έφορο Αρχαιοτήτων Ευθύμιο Τσιγαρίδα, και του Ειδικού Ευρετηρίου Βυζαντινών Τοιχογραφιών Δωδεκανήσου, σε συνεργασία με την 4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου. Στο Ευρετήριο αυτά σημαντικά είναι η συμβολή του αντιστοίχου τμήματος του Γενικού Ευρετηρίου, που αποτελεί μάλλον τη βάση για την οργάνωσή τους, μετά τη συμπλήρωση με τις αδημοσιευτες πληροφορίες των κατά τόπους Εφορειών. Στο Γενικό Ευρετήριο έχουν ήδη συγκεντρωθεί περίπου 2200 δελτία για αντιστοίχες μονάδες μνημείων με τα ανάλογα στρώματα ζωγραφικής, αριθμοί που πρέπει να συμπληρωθεί ότι δεν είναι οριστικοί (γιατί το Γενικό Ευρετήριο συνέχως εμπλουτίζεται και ενημερώνεται από βιβλιογραφική άποψη), επιστρέπουν όμως παντού είδους επεξεργασία και πρώτα απ' όλα τη σύνταξη στατιστικών πυνάκων, που παρέχουν τη δυνατότητα για τη συναγωνή διαφόρων συμπερασμάτων και ενδείξεων όχι μόνον στον ιστορικό της τέχνης αλλά και στον αρχαιολόγο, τον ιστορικό, το θεολόγο, το συντριπτικό.

Ειδικότερα, η θέση της Δωδεκανήσου μέσα στο Γενικό Ευρετήριο είναι αρκετά σημαντική, κρινοντάς την ανάλογα με την έκταση που αντιπροσωπεύει στο γεωγραφικό χώρο της Ελλάδας. Μέχρι σήμερα έχουν αποθετωθεί 194 τοιχογραφιέμενα μνημεία και άλλα 30 είναι υποψήφια αλλά απαιτούν προηγουμένων κάποιον έλεγχο. Αυτά τα 194 ασφαλών τοιχογραφιέμενα μνημεία διασώζουν 225 δημοσιευμένα στρώματα ζωγραφικής, αριθμός που δεν είναι τελικός ούτε για τα μνημεία ως μονάδες αλλά ούτε για τα Δωδεκάνησα αναλυτικά και ως σύνολο. Όπως διαπιστώνεται στον πίνακα κατανομής της μνημειακής ζωγραφικής στα Δωδεκάνησα κατά αιώνες (βλ. Πίνακα), στα χρόνια της Ιπποτοκρατίας (1309-1522) καταγράφονται τα περισσότερα στρώματα ζωγραφικής, 129 συνολικά, που αντιπροσωπεύουν το 57% των σωζόμενων τοιχογραφιών στα Δωδεκάνησα, φαινόμενο που παρατηρείται, σύμφωνα με τα στοιχεία που μας παρέχει το Γενικό

Ευρετήριο, και στις άλλες λατινοκρατούμενες περιοχές, με ακραίο παράδειγμα στην Κρήτη – εκεί το 80% χρονολογείται σ' αυτή την εποχή – ή στις γειτονικές Κυκλαδες, με περισσότερα από 50% στρώματα.

Παραποτρύμε ότι και αναλυτικά σε κάθε νησί της περισσότερα μνημεία χρονολογούνται στα 140 και 150 αιώνα. Ως ερμηνεία αυτών των στοιχείων μπορούμε να αναφέρουμε την άποψη του εφόρου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Δωδεκανήσου Ηλία Κόλλια: η ύπαρξη τόσο μεγάλου αριθμού τοιχογραφιών, μεταξύ 1400 και των αρχών του 16ου αιώνα, ερμηνεύεται όχι μόνον από τη σχετική μετρική ελευθερία των ορθοδόξων στα κράτος των λαονιτών ιπποτών, αλλά και από την οικονομική, κοινωνική και πνευματική ακμή των Ελλήνων Δωδεκανήσων κατά την ιπποτοκρατία «Τοιχογραφία της Ιπποτοκρατίας (1309-1522)», Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών, VI (1973), 268-270. Επίσης παραποτρύμε ότι η Ρόδος διασώζει τα περισσότερα μνημεία, 86 – είναι εξάλλου και το μεγαλύτερο σ' έκταση νησί. Ξαφνίαζε βέβαια η Έκσασμένη Τήλος, με 21 τουλάχιστον δημοσιευμένα μνημεία, όπως και η απομακρυσμένη Κάρπαθος, που διασώζει τα περισσότερα ανεικονικά μνημεία, τουλάχιστον 3 στην απομονωμένη Έλυμπο, δηλαδή το 50% του συνόλου των ανεικονικών τοιχογραφήσεων στα Δωδεκάνησα.

Τα Δωδεκάνησα επίσης συμμετέχουν και σε ένα άλλο ερευνητικό πρόγραμμα, το Ευρετήριο των χρονολογημένων με επιγραφή τοιχογραφιών στρώματων που συντάσσει η Ακαδημία Αθηνών, με 13 μνημεία και με τα ονόματα δύο ζωγράφων, του Αλεξίου στον Άγιο Νικόλαο στα Μαρτσά στη Ρόδο (1434/5) και του Νικόλαου σε εκκλησίες στο Κάστρο της Καλύμνου (πρώτη εικοσαετία 16ου αι.).

Αλλά όλοι αυτοί οι αριθμοί και τα στοιχεία δεν είναι τελικά: χρειάζονται επιβεβαίωση και ενημέρωση. Απόδειξη των νέων στοιχείων που θα αποκαλυφθούν και του πόσο σημαντική είναι η επί τόπου έρευνα και συνεργασία με το φορέα προστασίας των μνημείων, την Αρχαιολογική Υπηρεσία, αποτελεί πρόσφατη ανακοίνωση

των αρχαιολόγων της 4ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ελένης Παπαβασιλείου και Θοδωρή Αρχοντόπουλου: «*Nouveaux éléments historiques et archéologiques de Rhodes à travers des fouilles dans la ville médiévale*, XXXVIII Corso di Cultura sull' Arte Ravennate e Bizantina, Ravenna 1991, 322 κ. εξ.), όπου οι αναφέρονται 107 τοιχογραφιέμενα μνημεία, που διασώζουν 137 στρώματα ζωγραφικής, ενώ, συμφωνα με τη βιβλιογραφική αποδειλίωση, στη Ρόδο προσγράφονται σε συνόλο 86 μνημείων 100 στρώματα ζωγραφικής. Δηλαδή παραπρέπειται μια αύξηση 23% στα μνημεία και 33% σօσον αφορά στα στρώματα. Γίνεται ευκόλα αντιληπτό πόσα καινούργια στοιχεία θα προκύψουν με την ολοκλήρωση του ερευνητικού προγράμματος που εκπονείται από κοινού από την Ακαδημία Αθηνών και την 4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Το πρόγραμμα αυτό έχει έκτινηση ήδη, κατόπιν επιλογής της οικείας Εφορείας, με το νησί της Χάλκης, που έχει ανατεθεί στην Γκέλη Κατσιώπη, και το νησί της Τήλου, που έχει ανατεθεί στην Ελένη Παπαβασιλείου, και πρόκειται να συνεχισθεί με τα υπόλοιπα νησιά.

The Inventory of Byzantine Wall-Paintings of the Athens Academy and the Dodecanese

I. Bitha

The inventory of the Byzantine Wall-Paintings of Greece is the main research project presently carried out by the Service of Documentation of the Byzantine Monuments of Greece of the Athens Academy. The project started realizing in 1982. The general inventory comprises separate units that deal thoroughly with the inventoring of the decorated monuments of each geographic region of Greece. The position of the Dodecanese in the inventory is quite important: 194 wall-painted monuments have been recorded so far that exhibit 225 published layers of painting, numbers quite impressive by themselves, notwithstanding that they are not the final ones.